

نظری بر تألیفات تطبیقی اسلام و حقوق بشر

(آثار فارسی سال‌های ۴۰ تا ۶۰ خورشیدی)

ژوبشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

سید مسعود نوری
عضو هیات علمی دانشگاه مفید

عربستان سعودی واقع شد و به همین دلیل - و وجود بندها و مواد دیگر از جمله برابری زوجین در برخورداری از حق طلاق - آن کشور به اعلامیه رأی ممتنع داد؛ اما محمد ظفرالله‌خان، رئیس هیأت نمایندگی پاکستان، هنگام بحث مجمع عمومی درباره ماده هجدهم با ذکر این آیه قرآن کریم که می‌فرماید: «بگذارید کسی که ایمان داشتن را برگزیده است، ایمان داشته باشد، و کسی که ایمان نداشتن را برگزیده است، ایمان نداشتن باشد.» به نمایندگان گفت: «آنچه محکوم شده، نداشتن ایمان نبوده، بلکه تزویر بوده است.» و به اعلامیه رأی مثبت داد. این نمونه از اختلاف برداشتها که به عملکردهای مختلف می‌انجامید و می‌انجامد، در دهها کتاب و مقاله انعکاس یافته است. آنچه که در پی می‌آید، معرفی ۱۵ کتاب فارسی (اعم از تألیف و ترجمه) در این باره است که در فاصله زمانی ۱۳۴۰ تا ۱۳۶۰ خورشیدی (برای نخستین یا چندمین بار) در ایران منتشر شده است. ناگفته پیداست مستوای علمی نویسندگان و متن آن کتابها برابر نیست، همان‌طور که تأثیر آنها نیز یکسان نبوده است. انتخاب این کتابها معمولاً مستند به دلیلی است که ضمن معرفی هر یک، به آن اشاره می‌شود. اگر خواننده این مقاله یا مراجعه‌کننده به متن آن کتابها، در ادبیات و طرح موضوع، با آنچه در

یکی از مقدمات مهم هر پژوهش، مطالعه پیشینه تحقیق در آن موضوع است. این مطالعه می‌تواند محقق را از دوباره‌کاری و هدر دادن توان وی و سازمان، برهاند؛ اما در این مرور تاریخی نباید شرایط زمانی و حتی مکانی تحقیقات انجام شده را از نظر دور داشت. اگر کتاب یا مقاله منتشر شده در دهه ۴۰ خورشیدی را با لحاظ شرایط دهه ۸۰ بررسی و درباره آن داوری کنیم، یقیناً به خطا خواهیم رفت. از این رو داور ژرف‌نگر، نخست خویش را به فضا و شرایط نگارش کتاب یا مقاله می‌برد، خود را در روزگار نویسنده آن فرض می‌کند، ادبیات حاکم بر موضوع در آن زمان و مکان، همچنین شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن دوران را لحاظ می‌کند، سپس به ارزیابی اثر دست می‌یازد. پس از تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر در مجمع عمومی سازمان ملل متحد (سال ۱۹۴۸ میلادی) متفکران مسلمان به تلاش نسبتاً گسترده‌ای در مطالعه تطبیقی مبانی نظری و مواد اعلامیه با آموزه‌ها و احکام اسلامی روی آوردند. در حقیقت، پاره‌ای اختلافات، در همان روزهای بررسی پیش نویس اعلامیه در کمیسیونهای تخصصی و نیز هنگام رأی‌گیری در مجمع عمومی، رخ نمود. مثلاً ماده هجدهم اعلامیه که متضمن حق آزادی تغییر مذهب است، مورد مخالفت نماینده

کتابهای امروزی می‌خواند و می‌یابد، تفاوت فاحش می‌بیند، نباید بر اساس آگاهیهای امروزی به آنها خرده گیرد، بلکه همان‌طور که پیشتر اشاره شد، باید تحول زمان را از نظر دور ندارد. در انتخاب این کتابها تلاش شده، سیر تاریخی لحاظ گردد، لذا اولین کتاب این فهرست از یادگارهای سال ۱۳۴۰ خورشیدی و آخرین آنها، از کتابهای منتشر شده در سال ۱۳۶۰ خورشیدی است.

(۱)

○ عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۴۰)، حقوق اقلیتها، چاپ چهارم (۱۳۶۷): تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۷، ص ۳۲۰، وزیری.

اقلیتها (Minorities) در حقوق بین‌الملل به گروهی از مردم اطلاق می‌شود که دارای نژاد، فرهنگ، سنن یا مذهب جداگانه‌ای، غیر از فرهنگ و مذهب کشوری‌اند که در آن زندگی می‌نمایند. حقوق و مزایای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی اقلیتها غالباً در قوانین اساسی کشورها ذکر می‌شود. در کشورهایی که معمولاً سیاست تبعیض‌نژادی را دنبال می‌کنند، مسئله اقلیتها یک مشکل عمده داخلی را تشکیل داده و گاه جنبه بین‌المللی می‌یابد. غربیان، مکتب و پیروان اسلام را به نقض حقوق اقلیتها متهم می‌کنند. هدف نویسندگان در کتاب مورد معرفی، کاوشی در این خصوص و اثبات منزه بودن اسلام از این نسبت است.

در آغاز کتاب برخورد پیروان ادیان دیگر با اقلیتها تحقیق شده و این مطالعه تاریخی در دو دوره انجام شده است:

۱) دوران حکومت سیستمهای نژادی و مذهبی (قبل از تشکیل سازمان ملل متحد) ص ۷.

۲) دوران حکومت قانون (پس از تشکیل سازمان ملل متحد) ص ۱۲.

در فصل دوم به مسئله مورد گفت و گو از زاویه نگاه اسلام نگریسته شده است: «موضوع اقلیتها در فقه اسلامی به هیچ‌وجه به‌عنوان بیگانه و اقلیتی که در مقابل اراده و مصالح اکثریت، اختیاری در تعیین حقوق و سرنوشت خود ندارد، مطرح نیست و همچنین هیچ‌گونه زمینه‌ای برای مشکل اختلاف نژادی و اقلیتی که از نظر نژاد و زبان و با عناصر دیگر... با اکثریت اختلاف داشته باشد وجود ندارد. (زیرا) در قانون... جهانی اسلام مسئله تابعیت و ملیت بر اساس خون و یا زبان و یا خاک و سایر عناصر مادی دیگر استوار نیست بلکه... هر فردی که به عقیده اسلامی معتقد باشد جزئی از جامعه اسلامی محسوب شده و نژاد و زبان و اقامتگاه و سابقه تاریخی وی و خاندانش به هیچ‌وجه در این زمینه مؤثر و مورد نظر نیست... در جامعه اسلامی افراد غیر مسلمان نیز می‌توانند - با شرایط خاصی - شرکت نموده... و طی یک معاهده دو جانبه با مسلمانان متحد و تشکیل ملت واحدی را بدهند.» (ص ۲۳-۲۵)

نویسنده بررسی کامل در موضوع مطرح شده را منوط به انجام دو بحث می‌داند:

۱. ماهیت قرارداد ذمه و (ثمرات آن)

۲. حق پذیرش غیر مسلمان به قلمرو مسلمین که به صورت معاهده شخصی و قرارداد مصونیت (استیمان) عملی می‌گردد.

سپس وعده می‌دهد که بحث اول در این کتاب ارائه شود و بحث دوم را به فرصتی دیگر حواله می‌دهد. گفتنی است چاپ اول کتاب به تقریب در سال ۴۰ عرضه شده و چاپ سوم آن با اضافه نمودن نظرات حضرت امام در تحریر الوسیله به انتهای کتاب، به سال ۱۳۶۲ روانه بازار شده است.

عنوان کامل کتاب چنین است: «حقوق اقلیتها بر اساس قرارداد ذمه - بررسی گوشه‌هایی از مفاهیم حقوق بین‌الملل از نظر فقه اسلامی» و مطالب آن در فصول ششگانه زیر مطرح شده است:

فصل اول: بیگانگان بی‌پناه (ص ۳ - ۱۹)

فصل دوم: کلیات (ص ۲۱ - ۵۳)

(۲)

○ نوری، یحیی (۱۳۴۳)، حقوق زن در اسلام و جهان، چاپ دوم، تهران، مؤسسه مطبوعاتی فراهانی، ۳۰۵، ص، رقمی.

نخستین چاپ کتاب در شهریور ۱۳۴۰ انجام گرفت و سه سال بعد، با تغییراتی از سوی نویسنده - که به برتری و مزیت آن انجامید - مجدداً به چاپ سپرده شد.

در آغاز کتاب، از دو جنگ جهانی و اراده عمومی کشورها برای تشکیل سازمانی بین‌المللی و سرانجام تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر - در دهم دسامبر ۱۹۴۸ برابر با ۱۹ آذر ۱۳۲۷ - به‌عنوان پیشینه بحث حقوق زن در قالب امروزشین یاد شده است.

به هر رو این بحث از رهگذر جامعه ملل و نیز روابط کشورهای شرقی با مغرب زمین، به کشورهای اسلامی راه یافت و افکار عامه را مشغول ساخت. دشمنان اسلام نیز کوشیدند تا اسلام را مخالف حرمت و استقلال و حقوق اجتماعی بانوان معرفی کنند و مسائلی نظیر تعدد زوجات، ارث، طلاق و حجاب را دستاویز قرار دادند. در پی این تحولات سوالات بیشماری در اذهان ایجاد شد که نویسنده هدف و انگیزه خویش از تدوین کتاب را پاسخگویی به این سوالات می‌خواند.

در بخش هشتم کتاب (ص ۵۹ - ۸۰) مبانی سیاسی - فلسفی منشور و مسائلی از این دست کاویده شده است و در فصل نهم (ص ۸۱ - ۱۱۶) با سیری در ابواب گوناگون فقه از اجتهاد و تقلید گرفته تا قضاء، میان حقوق و تکالیف زن و مرد مطالعه‌ای تطبیقی انجام شده است؛ البته حقوق زن در زناشویی (ص ۱۱۷ - ۱۳۷) مرد و زن در میراث (ص ۱۳۸ - ۱۴۳) و زن و مرد در قوانین کیفری و قصاص (ص ۱۴۴ - ۱۵۷) مستقلاً بحث شده‌اند.

در چهاردهمین بخش علل نهضت و قیام زنان اروپا بررسی شده و با اشاره به فقدان آن زمینه‌ها در کشورهای اسلامی، هیاهوی مبارزه زنان در احقاق حقوق خود، تقلیدی صرف از غرب معرفی شده است. در آخرین فصل زیر عنوان «چه باید بکنیم» (ص ۲۸۷ - ۳۰۵) سه عامل برای تزلزل شخصیت و خودباختگی ملل اسلامی از جمله ایرانیان ذکر شده است که عبارت‌اند از:

۱. بلای فقری و ضعف اقتصادی

۲. مصیبت جهل و فقر اخلاقی

۳. فساد حکومت و شرایط ناگوار سیاسی

و راه رفع هر کدام از این سه مشکل که هر یک از عامل پیشین خود خطرناک‌تر است، نمایانده شده است. تأکید نویسنده بر فساد حکومت، در دوران سیاه نشر کتاب قابل توجه است. وی در این بخش روایتی از پیامبر(ص) را نقل می‌کند: «هرگز ملتی هر چند بد و ستمکار و عقب مانده باشند سقوط نمی‌کنند، در صورتی که حکومتی آگاه و بینا و سالم و صالح آنها را رهبری کنند...»

و نتیجه می‌گیرد: عامل فساد حکومت و شرایط ناگوار سیاسی، از عامل انحطاط اخلاقی نیز به مراتب مهلک‌تر و مبدأ همه گونه خفقانها و انحرافها و عقب‌ماندگیها است (ص ۲۹۸).

(۳)

○ شیخ الاسلام، سیدجعفر (۱۳۴۳)، اسلام و حقوق کارگران بردگان

استعمار، قم، علمیه، ۲۲۷ ص، رقی.

کتابی مستقل وانهاده است. همو «کتاب حقوق اقلیتها» را که حدوداً در همان اوان منتشر شده است به بحث دوم اختصاص داده است.

به هر روی کتاب مورد گفت و گو در چهار فصل بنیادگذاری شده است: در فصل اول (ص ۱۷-۴۰) به تصب و ورزی مسیحیان و یهودیان نسبت به یکدیگر، جنایات محاکم تفتیش عقاید و نزاعهای پیروان فرقه‌های مختلف مسیحیت پرداخته شده است.

در فصل دوم (ص ۴۱-۸۱) رفتار پیروان ادیان و مکاتب با مسلمانان یاد شده، به جنایات مسیحیان در اسپانیا و اندلس اشاره می‌رود.

فصل سوم (ص ۸۲-۱۷۹) به بررسی رفتار مسالمت آمیز پیامبر اکرم (ص) در برابر مشرکین، رفتار مسلمین با یهودیان و مسیحیان، میزان مسالمت مسلمانان در جنگهای صلیبی و مسیحیان در قلمرو امپراطوری عثمانی می‌پردازد.

در فصل پایانی کتاب روش مسلمین در دعوت به اسلام، اهداف مسلمانان در جنگهای سده نخست و علل پیشرفت سریع اسلام بررسی شده است. نویسنده ضمن تشریح شش مسئله به عنوان دلایل گسترش اسلام، این سخن را که شمشیر، دامنه اسلام را گسترش داده است، رد می‌کند.

(۵)

○ عزالی، محمد (۱۳۴۶)، حقوق بشر: مقایسه منشور ملل متحد و تعالیم اسلام، ترجمه باقر موسوی، چاپ اول: تهران، سازمان چاپ و انتشارات محمد علی علمی، ۵ + ۳۲۰ ص، رقی.

نویسنده یکی از متفکران نامی اهل سنت در مصر است و پیش از این کتب و رسالات متعددی را منتشر ساخته است. از جمله: «الاسلام و

در نخستین سال‌های دهه ۴۰ گروهی از فضایی حوزه علمیه قم برای فعالیت در جهت تألیف و ترجمه کتب مورد نیاز روز، انجمنی با عنوان «انجمن اسلام شناسی» با نظارت شهید دکتر مفتاح تشکیل دادند. کتاب مورد گفت و گو یکی از ثمرات آن انجمن است. نویسنده در تنظیم این اثر - که به توصیه انجمن انجام یافته است (ص ۱۶) - از منابع چندی سود برده، اما بیش از همه کتاب «العمل و العامل فی الاسلام» نوشته محمد باقر قرشی - از فضایی حوزه علمیه نجف مورد استفاده او بوده است. همو در این مورد می‌نویسد:

چون این کتاب شامل مباحثی بود که در محیط کنونی ما مورد ابتلا نبوده و نیازی به تشریح آن نبوده، آن قسمت‌ها را حذف کرده و بالعکس در مورد دیگر که مقتضی به نظر می‌رسید مطالب سودمند... به آن اضافه شد و می‌توان گفت از صورت ترجمه بیرون آمد ولی از نظر حق شناسی و قدردانی از زحمت مؤلف محترم کتاب مزبور، کتاب حاضر را تحت عنوان ترجمه و نگارش نام نهادیم.

در آخرین صفحه کتاب تصویر اجازه نامه مؤلف برای ترجمه این اثر خطاب به آقای شیخ الاسلام آورده شده است. (تاریخ نگارش ۱۲ رمضان ۱۳۸۴ قمری در نجف اشرف) برخی مطالب که از سوی نویسنده فارسی به کتاب افزوده شده است، بررسی دیدگاه اسلام درباره بازنشستگی بیمه، اصلاحات، کشاورزی و دامپروری است.

پس از مقدمه شهید مفتاح (ص ۳-۵) و پیشگفتار نویسنده (ص ۶-۱۶) مقدمه کتاب پیش روی خواننده است (ص ۱۷-۴۳) در این صفحات ضمن اشاره‌ای گذرا به برخورد مکاتب مختلف با مسئله کار و کارگر، به دسیسه‌های استعمارگران برای تضعیف جوامع اسلامی اشاره می‌شود. در پایان مقدمه مؤلف مطالب مهم کتاب را تحت این عناوین یاد می‌کند:

کار و حدود و تعریف لغوی و اقتصادی آن، اهمیت کار در اسلام، مبانی فقهی کار، بررسی وضع کارگران در دو نظام کمونیستی و سرمایه داری، حقوق کارگران در اسلام.

(۴)

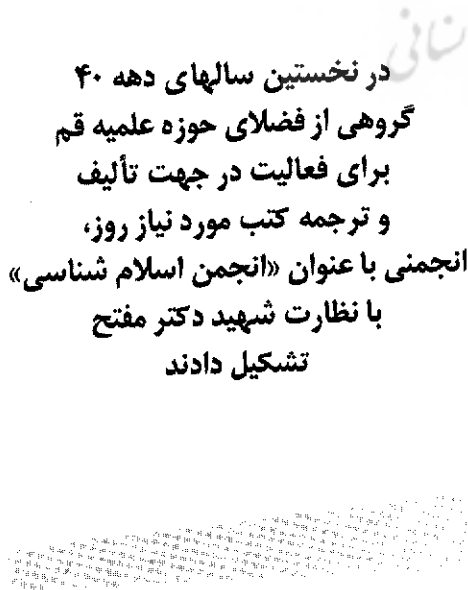
○ عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۴۴)، اسلام و همزیستی مسالمت آمیز، چاپ اول: تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۲۳۲ ص، رقی.

یکی از نسبت‌های ناروا و دیرینه به اسلام و گروندگان آن، تعصب ورزی و کینه توزی علیه پیروان دیگر ادیان و مکاتب است. چندین سده است که غریبان تبلیغ می‌کنند اسلام آیین شمشیر است و منطق دیگران را بر نمی‌تابد.

کتاب حاضر عهده دار تحقیق در این باره است. نویسنده در پیشگفتار دو پرسش اساسی را مطرح می‌کند:

۱. آیا رفتار مسلمین در طول تاریخ روابطی که با گروه‌ها و ملل غیر مسلمان داشتند، توأم با تعصب و چه بسا وحشیانه بوده است؟
۲. آیا اسلام فاقد یک سیستم صریح قانون برای تنظیم روابط بین المللی بوده و در این باره مقرراتی جز دستور جنگ ندارد و در دین اسلام دین شمشیر است؟ (ص ۱۵)

کتاب، پاسخگویی سوال اول را عهده گرفته است چه، بحث درباره دو محور، کتاب را از حجم متعارف بیشتر می‌کند و اساساً دو مسئله فوق با روشهای متمایز تحلیل می‌شوند لذا نویسنده پاسخگویی به مسئله دوم را به

در نخستین سالهای دهه ۴۰ گروهی از فضایی حوزه علمیه قم برای فعالیت در جهت تألیف و ترجمه کتب مورد نیاز روز، انجمنی با عنوان «انجمن اسلام شناسی» با نظارت شهید دکتر مفتاح تشکیل دادند

المناهج الاشتراكية»، «الاسلام والاستبداد السياسي»، «كفاح الدين». عنوان كتاب مورد معرفی به زبان اصلی چنین است: «حقوق الانسان بين تعاليم الاسلام و اعلان الامم المتحدة» این اثر با مقدمه پنج صفحه‌ای مترجم که در مردادماه ۱۳۴۶ نوشته شده گشوده می‌شود در پی آن مقدمه و پیشگفتار نویسنده می‌آید.

نویسنده در جایی از مقدمه می‌گوید: باید گفت نخستین مذهبی که جامع و کامل حقوق بشر را وضع کرد اسلام بود و ملل اسلامی در دوران حضرت رسول(ص) و خلفای راشدین، پیشرفته‌ترین ملل جهان در اصل برابری و آزادی بودند. من نمی‌خواهم به این اکتفا کنم... که اسلام از جنبه تاریخی در این مورد گوی سبقت را از دیگران بروده، بلکه می‌خواهم... در اثبات برتری اسلام بر جنبش‌های اصلاحات مذهبی اروپا سخن بگویم. (ص ۷)

من در این نوشته به بحث مجرد از اسلام و کتاب و سنت و سیرت خلفای راشدین و فقه فقهای مورد اعتماد اتکا نموده و به هیچ یک از مذاهب خود را مقید نساختم. (ص ۱۰)

مطالب کتاب در پنج بخش اصلی تدوین شده‌اند. کتاب اول شامل این عناوین است:

ذیل عنوان حقوق سیاسی و مدنی (ص ۱۵-۲۳) و حقوق قضایی (ص ۲۴-۷۳) مسائلی از قبیل احترام به قانون و چیرگی آن برخواست امیران، تقسیم مردم به چهار گروه مسلمان، ذمی، معاهد و حربی و احکام هر یک، مورد بحث قرار گرفته است. ذیل عنوان آزادیهای اساسی (ص ۷۴-۹۱) و آزادی اندیشه و فکر (۹۱-۱۵۵) آزادی اندیشه در اجتهاد، آزادی دینی و مسئله بردگی بررسی می‌شود. یکی از مهم‌ترین مباحث این قسمت، بررسی مبسوط مسئله ارتداد است. (ص ۱۱۶) نویسنده به این پرسش پاسخ می‌دهد که کیفر سخت ارتداد با آزادی اندیشه چگونه سازگار است؟

کتاب دوم با عنوان: «زن و مرد در جامعه اسلامی» (ص ۱۵۷-۱۸۶) عهده دار بررسی حقوق اجتماعی و تکالیف زن و مرد از دیدگاه اسلام است. «موجودیت خانواده» عنوان کتاب سوم است. (ص ۱۸۷-۲۱۸) که در آن، حقوق خانواده و راههای پاسداری از صیانت این نهاد، کاویده می‌شود. کتاب چهارم به «مسئله پناهندگی و مهاجرت» پرداخته (ص ۲۱۹-۲۳۵) و آخرین کتاب با عنوان «شرافت و احترام اقتصادی کار» (ص ۲۳۷-۲۷۳) حقوق کارگران در آیات، روایات و سیره پیشوایان را بررسی کرده است. حق آموزش، تکالیف در برابر حقوق و سرانجام متن اعلامیه جهانی حقوق بشر مطالب پایانی کتاب‌اند.

(۱)

○ مجتهد شبستری، محمد (۱۳۴۷). جامعه انسانی اسلام: کتاب اول، اصول فکری، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۴۳ ص، رقی.

مطالب کتاب بیشتر به صورت مقالاتی در مجله مکتب اسلام منتشر شده و سپس با تجدید نظر کلی از سوی نویسنده، یکجا عرضه گردیده است. در این اثر پایه‌ها و شالوده‌های فکری جامعه و حکومت جهانی اسلام عنوان می‌شود. ارائه طرح اجرایی و بیان این که جامعه اسلامی چگونه به یک جامعه و حکومت جهانی تبدیل می‌شود به کتاب دیگری که جلد دوم این اثر محسوب می‌گردد، احاله شده است. همچنین در انتهای کتاب حاضر زیر عنوان مأموریت یک جامعه انقلابی (ص ۱۳۶) مطالبی آورده شده که زمینه ساز مباحث جلد دوم کتاب خواهد بود.

منشورها و اعلامیه‌هایی که در قرن بیستم

از سوی مجامع بین‌المللی صادر شده‌اند،

فقط

برای مردمانی که

سابقه تمدنی

درخشان و قوانینی آسمانی ندارند،

ارزشمند و بدیع است

کتاب مورد معرفی دارای مقدمه‌ای هفده صفحه‌ای و پانزده فصل است. در مقدمه با نظری به تاریخ و ارائه آمار و ارقام از تبعیضات نژادی، جنگهای فرقه‌ای، استعمار و ملت‌پرستی به‌عنوان مشکلات بشری از دیرباز تا کنون یاد شده است. در چهار فصل ابتدایی این کتاب (ص ۱۸-۵۰) کوششهای جامعه جهانی برای حل مشکلات پیش گفته و علل ناکامی این تلاشها بررسی می‌شود. در فصل پنجم (ص ۵۱-۵۷) طرح اسلام برای ایجاد یک جامعه جهانی به منزله حل قطعی تمامی آن مشکلات ارائه شده است. در ششمین فصل (ص ۵۸-۶۴) توضیح داده می‌شود که وحدت و برابری انسانها اصل بنیادین اسلام برای ایجاد جامعه جهانی است و آیات و روایاتی که گواه راستی این سخن است نشان داده می‌شود. پس از این همه در سه فصل مسئله همزیستی مذهبی مورد گفت و گو است. در فصل هفتم (ص ۶۵-۷۴) تاریخچه آشنایی غربیان با همزیستی مذهبی آورده شده و در فصل هشتم (ص ۷۵-۸۴) چگونگی برخورد جامعه جهانی اسلام با این موضوع عنوان می‌شود. نهمین فصل (ص ۸۵-۹۰) عهده‌دار بیان دیدگاه اسلام در خصوص همزیستی مذهبی است.

نویسنده ناسیونالیسم را یکی از عوامل نابسامانیهای امروزی بشر می‌داند. در فصل دهم و سه فصل بعدی (۹۱-۱۱۹) به تاریخچه این پدیده، احساسات ملی در دوران معاصر و مظاهر ملت‌پرستی در عصر ما پرداخته شده است، آنگاه از آرزوهای برتر از ملیت بحث می‌شود. در فصل چهاردهم (ص ۱۲۰) برابری نژادها مطرح می‌شود و تأکید اسلام در این زمینه نشان داده می‌شود. در آخرین فصل (ص ۱۳۰-۱۴۲) اهداف اساسی اسلام برای سعادت بشری با مواد اعلامیه حقوق بشر مقایسه شده است.

(۷)

○ قربانی، زین‌العابدین (۱۳۴۹)، اسلام و حقوق بشر، تهران، کتابخانه

صدر، ۵۱۹ ص، رقی.

کتاب نمره یک دهه تلاش نویسنده است (ص ۱۰) و فراهم آمده از

موضوع اقلیتها در فقه اسلامی به هیچ وجه به عنوان بیگانه و اقلیتی که در مقابل اراده و مصالح اکثریت، اختیاری در تعیین حقوق و سرنوشت خود ندارد، مطرح نیست

با گذشت چند دهه از نشر جلد اول کتاب می توان حدس زد تدوین و انتشار جلد دوم آن، مشمول مرور زمان شده است.
جلد اول کتاب حاضر، از سه بخش تشکیل شده است:

بخش نخست (ص ۱۳-۶۸) به کلیات می پردازد، مسائلی نظیر سرچشمه حقوق (ص ۱۴) حقوق طبیعی و موضوعه (ص ۱۶) منابع حقوق اسلامی و ضمانت اجرای آن (ص ۴۳).

بخش دوم (ص ۶۹-۱۰۰) عهده دار بررسی مسیر اجمالی حقوق در طول تاریخ است از قوانین حمورابی (ص ۷۰) تا اصول جمهوری افلاطون (ص ۷۹) و از نهضت قانونگذاری در اروپا و غرب (ص ۸۷) تا اعلامیه حقوق بشر (ص ۱۰۳).

بخش سوم (ص ۱۰۵-۴۹۸) که پیکره اصلی کتاب است به کاوش درباره حقوق اساسی انسان از دیدگاه اسلام و مواد اعلامیه جهانی و حقوق بشر می پردازد. عناوین اصلی این بخش عبارتند از:

نژادپرستی و رفع تبعیضات نژادی (ص ۱۰۸). اسلام و بردگی (ص ۱۹۶). آزادی فکر (ص ۲۲۴). آزادی سیاسی (ص ۲۶۱). آزادی بیان و قلم (ص ۲۸۰). آزادی مدنی و مسکن (ص ۳۰۳). آزادی کار (ص ۳۰۹). آزادی مالکیت (ص ۳۱۴). آزادی مذهبی (ص ۳۱۹). اسلام و آزادی عقیده (ص ۳۱۴). اسلام و آزادی تغییر مذهب (ص ۴۸۰).

گفتنی است در پیشگفتار کتاب (ص ۱۱) برای این اثر چهار بحث کلی نام برده شده است:

۱. سرچشمه های حقوق
۲. سیراجمالی حقوق در طول تاریخ
۳. اسلام و مساوات و همه جانبه
۴. اسلام و آزادی

اما در فهرست نویسی کتاب نظم دیگری اجرا شده است چه مباحث اول و دوم به عنوان دو بخش مستقل اند اما سومین و چهارمین بحث در یک بخش با عنوان اسلام و اعلامیه جهانی حقوق بشر آورده شده اند.

(۸)

○ عبادی، عبدالمجید (۱۳۵۲)، اسلام و مسئله نژادپرستی، ترجمه سید

محمود خضری، تهران، بعثت، ۱۹۵ ص، جیبی.

کتاب در سه بخش تدوین شده است:
در نخستین بخش مسئله نژادپرستی و تاریخ این پدیده در مناطق مختلف دنیا مطالعه می شود. از جمله در آفریقا (ص ۲۲)، ایالات متحده آمریکا (ص ۵۸)، آمریکای جنوبی (ص ۷۲)، استرالیا (ص ۶۷). بخش دوم مسائل نژادی را از دیدگاه اسلام بررسی می کند: دیدگاه قرآن (ص ۹۳) و سنت (ص ۱۰۳) و فقه (ص ۱۰۸).

و سرانجام در بخش آخر زیر عنوان «نژادپرستی در پهنه تاریخ اسلام» بحثی تاریخی ارائه می شود. از سال های ۱۳-۳۲ هـ. ق سخن می رود که عدم تبعیضات عامل اساسی پیروزیهای بزرگ بود. (ص ۱۱۷). آنگاه نژادپرستی عامل سقوط دولت اموی معرفی شده است. (ص ۱۲۱). بیداری روحیه نژادپرستی اعراب و موالی عنوان بحث بعدی است. (ص ۱۲۵). سپس نظری به قرن دوم تا اواخر سده چهارم افکنده شده که نژادهای مختلف در تکاپوی بنیانگذاری تمدن اسلامی هستند. (ص ۱۳۹). احزاب سیاسی نژادپرست، زنادقه، شعوبیه و موضع خلفای اولیه عباسی در برابر آنها در ص ۱۵۶ و پس از آن مورد مطالعه است. دیگر عناوین کتاب عبارتند از: خصوصتهای سیاسی بین نژادها و اثر

کاوشهای وی در منابع اصلی شیعیان و سنیان و کتب و مقالات و فارسی و عربی (ص ۱۱). برخی فصول کتاب پیشتر به صورت مقالات پیاپی در نشریات به ویژه مکتب اسلام عرضه شده است.

پیش فرض این تحقیق این است که منشورها و اعلامیه هایی که در قرن بیستم از سوی مجامع بین المللی صادر شده اند، فقط برای مردمانی که سابقه تمدنی درخشان و قوانینی آسمانی ندارند، ارزشمند و بدیع است، اما برای ملتی با پیشینه ای روشن و آیینی نورانی و حیاتبخش چون اسلام و برنامه ای مقدس همانند قرآن این مصوبات نه تنها ارزش خاصی ندارند که با مطالعه موارد ناسازگاری آنها از جمله اعلامیه جهانی حقوق بشر با قوانین اسلام، سست پایگی این مواد آشکار خواهد شد. (برگرفته از ص ۱۰) نویسنده برای اثبات نظریه، به مقایسه قوانین اسلام با مواد اعلامیه جهانی بشر پرداخته است. البته فقط موادی که با متن قوانین اسلام سازگاری دارد مورد گفت و گو است، و از موادی که مشتمل بر مسائل مستحدثه بوده و ارتباطی با متن قوانین ندارد، سخن نرفته است. از دیدگاه نویسنده این وظیفه حکومت اسلامی است که طبق مصالح و شرایط زمانی و مکانی خاص درباره این موارد اظهارنظر نماید. (برگرفته از ص ۱۰).

آخرین تذکر پیشگفتار حاکی از آن است که کتاب در دو جلد طراحی شده است. جلد دوم در بردارنده این نه مبحث خواهد بود:

۱. اسلام و فرهنگ
۲. شخصیت و حقوق زن در اسلام
۳. سیستم حکومتی اسلام
۴. اسلام و محاکم صالحه
۵. نظام مالی اسلام
۶. کار از نظر اسلام
۷. اسلام و تفریحات سالم
۸. اسلام و تابعیت

آن در سقوط بنی عباس: (ص ۱۷۳) اثر نژادپرستی در سقوط اندلس (ص ۱۷۷) و نژادپرستی در دوران نهضت اسلامی جدید (ص ۱۸۷).

در ابتدای کتاب زیر عنوان «توضیح لازم» مترجم می‌نویسد: «مؤلف محترم در بعضی جاهای این کتاب نسبت نژادپرستی به ایرانیان داده است و حال آن که به شهادت تاریخ مسلم است که ملل تابع و حتی اقلیتها در ایران از مصونیتها برخوردار بوده و آزاد می‌زیسته‌اند.»

(۹)

○ عبدالقادر کامل، عبدالعزیز (۱۳۶۰)، اسلام و مسئله نژاد، ترجمه سید خلیل خلیلیان. چاپ دوم: تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۲۷ ص، رقعی. در کنفرانس ۱۹۶۸ م. تهران - که به مناسبت بیستمین سالگرد صدور اعلامیه جهانی حقوق بشر تشکیل شد - یونسکو عهده‌دار جمع‌آوری و نشر افکار متفکران جهان در مورد چگونگی رفع تبعیضات نژادی گردید.

بر این اساس، سازمان مذکور مجموعه کتابی با عنوان «مسئله نژاد در قلمرو دانش نو» منتشر کرد که حاوی ایده‌های انسان شناسان، متخصصان علم وراثت و جامعه شناسان بود. در گامی دیگر یونسکو به نشر جزوه‌های زیر عنوان «مسأله نژاد و اندیشه‌های نو» دست یازید. این جزوات بیانگر دیدگاه نظامهای مذهبی و فلسفی درباره تبعیضات نژادی بود. «کلیسای مسیحی»، «جنبش جهانی مسیحیت»، «یهود دیگری» و «بودائیگری» و پس از این همه، کتاب مورد معرفی با عنوان اسلام و موضوع نژاد.

نویسنده کتاب استاد دانشکده ادبیات در دانشگاه قاهره و وزیر اوقاف و مسئول امور اداری الازهر بوده است. وی سخن آخر را در پیشگفتار

کتاب آورده است، چه، کتاب را با یاد کردن از سفر حج می‌گشاید، از صحنه تابناک و مکرر برابری همه نژادها و ملتها آنجا که مسلمانان «از هر زبان و هر رنگ، از دورترین نقاط جهان به یک جا گرد آمده همه مراسم واحدی را با هم اجرا می‌کنند... و این همان وضعی است که پیامبر (ص) در حج بدرود خود، به رساترین گفتاری آن را بیان می‌داشت، می‌فرمود:

«ای مردم، شما همه یک خدا دارید و پدر شما نیز یکی است. همه از آدم به وجود آمده‌اید و او خود از خاک است. گرمای‌ترین فرد میان شما نزد خدا کسی است که از همه بیشتر از نافرمانی خدا، بیم دارد» (ص ۹ - ۱۱).

یادآور می‌شود ترجمه کتاب به مناسبت سال بین‌المللی پیکار با تبعیض نژادی انجام گرفته و اولین بار به سال ۱۳۵۰ منتشر شده است. عنوانهای اصلی کتاب از این قرار است:

اسلام و آموزش (ص ۱۳)، اسلام و مسئولیت (ص ۲۵)، بشر در محیط طبیعی خود (ص ۲۷)، بشر چون اعضای یک خانواده (ص ۴۹)، برادری در میان پیامبران (ص ۵۷)، از نژاد تا برابری (ص ۶۵)، در اجتماع همه چون برادرند (ص ۷۵)، مردان نمونه (ص ۸۹)، مراحل برتری در قرآن (ص ۱۰۱)، نتیجه (ص ۱۲۳).

(۱۰)

○ تابنده گنابادی، سلطانحسین (۱۳۵۴)، نظر مذهبی به اعلامیه حقوق

بشر، چاپ دوم: تهران، بی‌نا، ۱۲۲ ص، رقعی.

کتاب مجموعه یادداشت‌هایی است در مقایسه مفاد اعلامیه جهانی حقوق بشر با تعالیم و مقررات اسلامی. این اثر پس از چاپ اول [۱۳۴۵] توسط آقای ابوالفضل حادقی به انگلیسی ترجمه گردید و متن فارسی برای دومین بار به سال ۱۳۵۴ با اضافاتی به چاپ سپرده شد.

صفحات آغازین کتاب دربردارنده تاریخچه، سیر تصویب و متن اعلامیه است (ص ۸-۱۸). سپس ذیل عنوان «نظر کلی به دستورات و قوانین اسلامی» به برخی آیات و روایات مربوط به موضوع مورد گفت و گو اشاره می‌شود. (ص ۲۷-۳۸).

پس از این کلیات، نویسنده بررسی تطبیقی برخی از مواد اعلامیه با تعالیم اسلامی را شروع می‌کند. اهم اصول مورد پژوهش در این کتاب بدین شرح است:

ماده اول - مربوط به آزادی بشر - (ص ۳۸-۴۴).

ماده چهارم - راجع به منع بردگی - (ص ۴۵-۵۰).

ماده شانزدهم - پیرامون حقوق خانواده - (ص ۶۰-۱۰۰).

ماده هفدهم - راجع به حق مالکیت - (ص ۱۰۰-۱۰۲).

ماده هجدهم تا بیست و یکم - درباره حق آزادی فکر، آزادی بیان، شرکت در مجامع و دخالت در اداره عمومی کشور خود - (ص ۱۰۲-۱۰۸). در همین راستا مسئله ارتداد مطرح شده است.

ماده بیست و دوم تا بیست و پنجم - راجع به امنیت اجتماعی، اجرت و حق کار، محدودیت ساعات کار و حق برخورداری از خوراک و مسکن و بهداشت (ص ۱۰۸-۱۱۳). ذیل این موارد قاعده لاضرر نیز مطرح می‌شود.

ماده بیست و ششم و هفتم - که درباره آموزش و پرورش و فرهنگ سخن می‌رود (ص ۱۱۴-۱۱۸).

و سرانجام ماده بیست و هشتم - پیرامون نظم بین‌المللی (ص

پس از تصویب اعلامیه جهانی حقوق بشر

در مجمع عمومی سازمان ملل متحد

(سال ۱۹۴۸ میلادی)

متفکران مسلمان

به تلاش نسبتاً گسترده‌ای

در مطالعه تطبیقی مبانی نظری

و مواد اعلامیه با آموزه‌ها و احکام اسلامی

روی آوردند

در آخرین صفحات زیر عنوان «نتیجه» چنین می‌خوانیم:
 «از مجموع یادداشت‌های گذشته واضح شد که اعلامیه حقوق بشر به هیچ‌وجه چیز تازه‌ای اعلام ننموده و ابتکاری به خرج نداده است، بلکه همه آن مواد بلکه هر چه قانون پسندیده که برای جامعه بشری لازم و قانونگذاران وضع نموده‌اند، کامل‌تر و بهتر از آن در اسلام هست و هیچ چیز مافوق اسلام نیست (الاسلام یعلو و لا یعلی علیه). (ص ۱۲۰)

(۱۱)

○ خراسانی، حسین (۱۳۵۵)، آزادی برای ما، تهران، انتشارات بعثت، ۲۰۶ ص، رقعی.

صفحات آغازین کتاب (۳-۲۵) به مطالب کلی و مقدماتی اختصاص یافته است. نابسامانی‌های امروزمین جامعه بشری، طرح قرآن و آرای حکمای یونان باستان دربارهٔ کشورداری از آن جمله‌اند.
 اولین بحث اصلی کتاب زیر عنوان «حقوق طبیعی بشر» گشوده شده است. (ص ۲۷ - ۴۶). حقوق طبیعی از نظر حقوقدانان و فلاسفه، آزادی‌ها از نظر اعلامیه حقوق بشر و حقوق طبیعی از نظر قرآن، برخی از عناوین این فصل هستند.

«مرزهای آزادی» تعبیری است که نویسنده برای بخش‌های بعدی کتاب برگزیده است و البته هر بخش عنوان مستقلی به شرح ذیل نیز دارد:

آزادی افکار و عقاید (ص ۴۷)

آزادی قلم و بیان (ص ۵۷)

آزادی فرهنگ و هنر (ص ۶۲) در این بخش نهضت علمی مسلمانان و تأثیرات ژرف آن بر حیات علمی اروپا یادآوری شده عقب ماندگی کنونی جوامع اسلامی ریشه‌یابی می‌شود.

آزادی انتخاب کار و پیشه (ص ۸۰)

آزادی گزینش مسکن (ص ۸۵). در این فصل حقوق بیگانگانی که در سرزمین‌های اسلامی زندگی می‌کنند مطرح می‌شود.
 آزادی انسانها (ص ۹۱).

مسئله بردگی در اسلام و کشورهای غیر اسلامی و راههای متنوع و متعدد آزادی بردگان در فقه اسلامی، در این فصل بررسی می‌گردد. همچنین به‌عنوان شاهد بر عدم تبعیض نژادی در جوامع اسلامی، به ترقی سیاسی و علمی موالیان در تاریخ اسلام استناد می‌شود.

آزادی پژوهش اقتصادی (ص ۱۴۲) عنوان فصل دیگر کتاب است در این فصل با مطالبی نظیر اصول اساسی در اقتصاد اسلامی، مالکیت فردی از نظر اسلام و عوامل آن و جز اینها برخورد می‌کنیم.

در آخرین بخش کتاب زیر عنوان پیامد سخن (ص ۱۸۶) چکیده مطالب کتاب آورده شده است. شیوه کار نویسنده در جای جای کتاب مقایسه دیدگاه‌های اسلام و حقوق عرفی معاصر دربارهٔ آزادی‌ها و حقوق بشر است؛ فهرست منابع و مأخذ کتاب زیر شش عنوان و در ده صفحه تنظیم شده است، اما فهرست مطالب از قلم افتاده است.

(۱۲)

○ صدر، حسین (۱۳۵۷)، حقوق زن در اسلام و اروپا، چاپ هفتم: تهران، انتشارات جاویدان، ۲۶۹ ص، رقعی.

کتاب که نخستین چاپ آن در سال ۱۳۱۹ صورت گرفته، در دو بخش تنظیم شده است: بخش اول زیر عنوان «حقوق تاریخی زن و تطور آن» مشتمل بر ده فصل می‌باشد. در این فصول مقام و موقعیت

**داور ژرف‌نگر، نخست خویش را به فضا
 و شرایط نگارش کتاب یا مقاله می‌برد،
 خود را در روزگار نویسنده آن فرض می‌کند،**

ادبیات حاکم

بر موضوع در آن زمان و مکان،

همچنین شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی

آن دوران را لحاظ می‌کند،

سپس به ارزیابی اثر دست می‌یازد

زن در جوامع رم، یونان، ایران و عربستان پیش از اسلام کاویده شده است. فصل هشتم (ص ۷۱ - ۸۳) تشریح وضعیت زن در صدر اسلام را بر عهده دارد. عناوینی نظیر خدمات اسلام به زنان (ص ۷۴)، رضاع (ص ۷۹)، تنبی (ص ۷۹) در این فصل مشاهده می‌شود. نویسنده برای تبیین نقش سازنده ادیان الهی در تعالی زن و دفاع از حقوق او، با نگاهی به چگونگی سلوک جوامع مختلف با زنان، برخورد اهالی استرالیا (ص ۸۵)، آفریقا (ص ۸۸)، شمال آمریکا (ص ۹۰)، آسیا (ص ۹۱) و چند جای دیگر با زنان را باز می‌گوید.

عنوان بخش دوم کتاب که شامل هفت فصل است، «حقوق امروزی زن و تطبیق آن» است. فصل اول این بخش به بررسی حقوق زن در مسئله ازدواج اختصاص دارد که ضمن آن به ۲۷ گونه ازدواج که بین اقوام و ملل گوناگون مرسوم بوده است، اشاره می‌شود.

نویسنده در فصل دوم (ص ۱۵۰ - ۲۰۰) به مطالعه تطبیقی قوانین اسلام و اروپا دربارهٔ ازدواج دست یازیده و حقوق، وظایف، امور مالی زوجین در اسلام و قوانین موضوعه فرانسه را مقایسه کرده است.

فصل سوم (ص ۲۰۱ - ۲۰۷) بررسی مسئله تعدد زوجات را بر عهده دارد و در آن موجبات قبح و ناپسندی این امر در نظر قانونگذاران غربی و علت اباحه آن در قانون اسلام مطالعه می‌شود. «طلاق در قانون اسلام و قوانین اروپایی» عنوان فصل پنجم (ص ۲۱۶ - ۲۴۱) است. در این فصل ضمن بیان مقررات اسلام در امر طلاق و قوانین موضوعه فرانسه، آلمان و بلژیک به سنجش و مقایسه آن پرداخته شده است. عناصر و اقسام طلاق و ایرادات مسیحیان به طلاق از دیگر عناوین این فصل می‌باشد. ششمین فصل کتاب (ص ۲۴۲ - ۲۶۰) به بررسی ارث زنان در اسلام و قوانین اروپا می‌پردازد و میراث مادر (ص ۲۴۹)، میراث زوجه (ص ۲۵۲) و میراث دختر (ص ۲۵۷) به تفکیک مطالعه می‌گردد.

«سنجش ارزش و کیفیات روحی زن و مرد» عنوان هفتمین و آخرین فصل از بخش دوم کتاب است (ص ۲۶۱ - ۲۶۹).

(۱۳)

○ مبشری، اسدالله (۱۳۵۷)، حقوق بشر، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۷۶ ص، رقی.

در مقدمه سی و سه صفحه‌ای کتاب، آیات و روایاتی که می‌توانند نشانگر دیدگاه اسلام در مورد حقوق بشر باشند، فهرست‌وار آورده شده‌اند. پس از آن اشاره‌ای کوتاه به منشور حمورابی شده است (ص ۳۴ - ۳۵) و نیز به فرمان کورش در مورد آزادی عقیده. آن‌گاه پیمان حلف الفضول مورد گفت و گو قرار گرفته است، به‌عنوان سندی کهن در دفاع از حقوق ستمدیدگان (ص ۳۷).

به عقیده نویسنده اولین بیانیه اسلام در مورد حقوق بشر، ماجرای است که پس از نزول آیه کریمه «وانذر عشیرتک الاقربین» واقع شد: «خویشاوندان مرا فرمان داد تا فراهم آیند و آنان را به پذیرفتن اسلام که شمه‌ای از آن بنیاد اعلام حقوق بشر و تکالیف او و اساس پشتیبانی از آن است فرا خواند». (ص ۵۰) نویسنده از این واقعه با عنوان «حلف موازنت» یاد می‌کند. صفحات بعدی کتاب به قرون اخیر می‌پردازد. با عنوانی نظیر: حقوق اساسی ملت‌های متحد آمریکا (۱۷۸۷) - ص ۵۳، اعلامیه حقوق بشر و شهروند (۱۷۸۹) - ص ۵۷، اعلامیه حقوق بشر (۱۷۹۳) - ص ۶۸. فصلی را به بررسی حقوق بشر در قانون اساسی ایران و متمم آن اختصاص داده (ص ۱۳۷) و آخرین سخن را تحت عنوان بندگی و بردگی در اسلام مطرح کرده است (۱۵۹). نویسنده به ترجمه فارسی اعلامیه جهانی حقوق بشر که از طرف کمیته ایرانی حقوق بشر منتشر گردیده، خرده گرفته است. به روایت او بعضی کلمات متن اعلامیه در ترجمه از قلم افتاده و بعضی دیگر غلط ترجمه شده است. این بحث در ص ۹۹ تا ۱۰۲ آمده است و شواهدی از افتادگی و نیز ترجمه غلط برخی عبارات ارائه می‌شود. در پایان، نویسنده به ترجمه مجدد اعلامیه دست یازیده است.

(۱۴)

○ بوازار، مارسل (۱۳۵۸)، اسلام و حقوق بشر، ترجمه محسن مؤیدی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶ ص، رقی.

مارسل بوازار از اسلام‌شناسان بنام اروپایی در دوران ما است. او که اهل سوئیس است، افزون بر دو دهه به کاوش در مبانی اسلام اشتغال داشته است. اقامت دراز او در کشورهای عربی و اسلامی به عناوین گوناگون نظیر نماینده صلیب سرخ جهانی، نماینده انجمن همکاری‌های فرهنگی اسلام و اروپا و نیز مسافرت‌های شخصی به سرزمین‌های اسلامی او را از نزدیک با تأثیرات اسلام در زندگی روزانه مسلمین آشنا کرده است. هر چند مقالات و رسالات متعددی از بوازار منتشر شده، اما بی‌گمان مهم‌ترین اثر مستقل او کتاب «بشر دوستی اسلام» است. ترجمه مورد معرفی، فقط فارسی شده دو فصل از این کتاب است که به مطالعه حقوق بشر از دیدگاه اسلام اختصاص دارد. انتشار کتاب چهار ماه پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران صورت گرفته و تأثیرات انقلاب بر ذهن و روان این پژوهشگر اروپایی در جای جای کتاب جلوه دارد.

دلبستگی به اسلام یکی از انگیزه‌های نویسنده در تدوین کتاب است، اما عامل دیگری که او را به این تلاش دلگرم کرده آن است که در روزگار ما حقوق بشر به سختی مورد بی‌مهری و تجاوز قرار گرفته است. از سازمان‌های بین‌المللی، فلاسفه اجتماعی و دانایان حقوق بشر کاری ساخته نیست. و در این شرایط بحرانی تنها یک ایمان دینی توان بسط عدالت و استیفای حقوق پایمال شده انسانها را دارد؛ همان گونه که در ۱۵ سده پیش از این نیز اسلام

عهده‌دار این رسالت خطیر شده و به‌خوبی از انجام آن برآمد. نویسنده بر این باور است که امروز نیز دین حیات‌بخش اسلام می‌تواند بشریت را از این تباهی و انحطاط برهاند. او در کتاب خود بر خرده‌گیری برخی غربیان در مورد تعدد زوجات، حقوق زن و رفتار با اقلیتها از دیدگاه اسلام، پاسخ گفته است.

کتاب در دو بخش اصلی تنوین شده است:

نخستین بخش عهده‌دار بحث از حقوق فردی است، همچنین برابری زن و مرد (ص ۳۴) و آزادی و بردگی (ص ۴۴).
و قسمت دوم حقوق اجتماعی انسان را مورد ارزیابی قرار می‌دهد مثلاً اخوت اسلامی (ص ۸۵)، اسلام در رابطه با بیگانگان (ص ۱۰۳) و شهروندان مسلمان (ص ۱۲۶).

(۱۵)

○ الهامی، داود (۱۳۶۰)، اسلام و حقوق طبیعی بشر، قم، دارالتبلیغ

اسلامی، ۱۱۹ ص، وزیری.

مباحث کتاب پیش از این به صورت سلسله مقالاتی در هجده شماره مجله «درسهایی از مکتب اسلام»، منتشر شده است. نخستین بخش در شماره اول سال بیستم - فروردین ۱۳۵۹ - و آخرین بخش در شماره هفتم سال بیست و یکم - مهر ماه ۱۳۶۰. تقریباً همزمان با انتشار آخرین قسمت این سلسله مقالات، نگارنده آنها را برای چاپ به صورت کتابی مستقل به چاپخانه سپرده بوده است؛ چه، در آخرین بخش مقالات، خوانندگان را به کتاب «اسلام و حقوق طبیعی بشر» ارجاع می‌دهد. (ر.ک: مکتب اسلام، سال ۲۱ - شماره ۷ - مهرماه ۱۳۶۰، ص ۶۹).

فلاسفه و دانایان حقوق، چهار اصل را به‌عنوان مبانی حقوق فطری بشر برشمرده‌اند و بر این باورند که هر مکتب و نظامی که بهای بیشتری به این اصول چهارگانه داده باشد، ماندگارتر خواهد بود. این چهار اصل عبارت‌اند از:

(۱) حق حیات

(۲) حق زیستن به صورت موجودی دارای عقل و شعور

(۳) حق آزادی

(۴) حق تساوی هر فرد با سایر افراد در حقوق

اسلام که دینی مطابق با فطرت و سرشت آدمی است، بیش از سایر ادیان و مکاتب بر حقوق طبیعی انسان تأکید ورزیده است؛ نتیجه آن که ماندگارتر خواهد بود.

این نظریه‌ای است که نویسنده درصدد اثبات و تبیین آن است. بر اساس تقسیم‌بندی پیش گفته، کتاب در چهار فصل تنظیم شده است: (۱) حق حیات (ص ۱۰۱)، در اثبات این مباحث حق معیشت به‌عنوان یکی از لوازم حق حیات مورد گفت و گو قرار گرفته است.

(۲) حق زیستن به صورت موجودی عاقل و ذی‌شعور (ص ۱۱ - ۱۶).

مسئله مذمت تقلید در قرآن و نیز شورا در این صفحات آمده است.

(۳) آزادی (ص ۱۷ - ۷۸). در این فصل که حجیم‌ترین بخش کتاب است مطالب متعددی مطرح شده است از جمله: آزادی عقیده در اسلام (ص ۱۷)، آزادی بحث و اظهارنظر (ص ۳۰)، آزادی قلم و بیان (ص ۳۷)، آزادی سیاسی (ص ۴۳)، حاکمیت در حکومت اسلامی (ص ۵۴)، حق آزادی انسان در انتخاب شغل (ص ۶۶).

(۴) برابری در حقوق (ص ۷۹ - ۱۱۳). برخی از عناوین فرعی این فصل عبارت‌اند از:

اصل مساوات (ص ۹۷)، حاکم در حکومت اسلامی امتیازی ندارد (ص ۱۰۸).